
ЛИТВИН-КІНДРАТЮК С.Д.,
кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра педагогічної
та вікової психології,
Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА МОРФОЛОГІЯ РЕГУЛЯРНИХ ПРАКТИК У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається соціально-психологічна морфологія регулярних практик у добу глобалізації, що представлена формами соціальної стабільної поведінки. На основі порівняльного аналізу ритуальної поведінки та ритуально-побутової поведінки особистості окреслюється репертуар їх форм.

Ключові слова: морфологія, регулярні практик, соціальна стабільна поведінка, ритуал, ритуально-побутова поведінка.

В статье рассматривается социальнo-психологическая морфология регулярных практик в эпоху глобализации, что представлена формами социального стабильного поведения. На основании сравнительного анализа ритуального поведения и ритуально-бытового поведения личности описывается репертуар их форм.

Ключові слова: морфология, регулярные практики, социальное стабильное поведение, ритуал, ритуально-бытовое поведение.

The article deals with social and psychological morphology of regular practices in the era of globalization, which is presented by stable forms of social behavior. On the basis of comparative analysis of ritual behavior and ritual-domestic behavior of personality in the dimension of collective - individual behavior and also sacredness and everydayness space and time of its organization describes the repertoire of regular forms. Proceeding from the ceremonial ordering of social behavior including sacred, holiday, home, fixed ceremonies, which in turn vary according to the degree of saturation of the symbolic action (fest - fashion, style of behavior - the strategy of behavior, etc.).

Key words: morphology, regular practice, stable social behavior, ritual, ritual-domestic behavior of personality.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства в умовах стрімких соціокультурних трансформацій, що конструюються у низці форматів та модусів глобально та локально породжує соціальну нестабільність, гуманітарні загрози у різних за своїми масштабами ситуаціях соціальної взаємодії. Нині визнається, що соціальна реальність відзначається винятковою складністю, вона стає дедалі більш суперечливою, непередбачуваною, плінною (З. Бауман) [3], секулярною (Ч. Тейлор) [16], транзитивною (М. Гусельцева) [6]. Прискорення темпів соціальної динаміки привертає увагу науковців до проблеми регулярних практик, вивчення соціально-психологічної ритміки соціальної поведінки, яка виявляється у її флуктуаціях, поступальних чи швидких змінах, трансформаціях стабільних форм. Порівняння особливостей соціального конструювання та самоконструювання особистості в умовах традиційного, модерного та постмодерного способу життя (Т. Титаренко)[17], аналіз стратегій поведінки у контексті сільського чи міського побуту, осілого чи мандрівного укладу існування новочасних номадів, засвідчує мінливості репертуарів типових для доби глобалізації регулярних повсякденних практик.

Мета статті полягає у побудові морфології регулярних практик доби глобалізації у статистиці, де полюсами

стабільної соціальної поведінки є ритуальна поведінка і ритуально-побутова поведінка особистості.

З огляду на це нами були поставлені два завдання:

1. Демаркувати концепти «ритуал», «ритуалізація», «звичай» в міждисциплінарному термінологічному полі та розрізнити на цій основі ритуальну та ритуально-побутову поведінку особистості як форми соціальної стабільної поведінки.

2. Побудувати соціально-психологічну схему морфології регулярних практик, визначити основні форми регулярних практик у статистиці з опорою на міжситуативний аналіз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній соціологічних студіях визнається, що у різних сферах життєдіяльності особистості нині реалізується цілий спектр формалізованих способів поведінки, які найчастіше, зазначає Е. Гідденс [4] відносять до ритуалів, що визначаються в якості регулярних практик. В популярних нині міждисциплінарних студіях перформансу, які були започатковані у працях В. Тернера, Р. Шехнера [22; 20] розглядаються складні перетворення колективної дії - від ритуалів до новочасних дійств. Ці студії сприяють розвитку проблематики перформансу у соціальній психології як втіленої театралізованої дії, процесуальної перформативності. Проте нові підходи на теренах міждисциплінарної ритуаліс-

тики [21] не надто торкнулися вітчизняної соціальної психології, в межах якої перевага надається релігійному, звичасвому змісту ритуалу, хоча цей термін використовується і для аналізу форм соціальної стабільної поведінки загалом. Відтак, ритуал, ритуальна поведінка аналізуються зазвичай в межах категоріальної мережі етнічної психології, поряд з поняттями «народний обряд» та «звичай», що знаходить своє відображення у студіях традиційної поведінки особистості та групи (І. Данилюк В. Куєвда) [7; 11]. З погляду етнологів А. Байбуріна ритуальну поведінку у побуті слід розглядати у складі континууму регулярних символічних форм поведінки вкупі з ритуалом, що утворюють соціально прийнятний обшир поведінки члена спільноти [2], який у свою чергу розмежовується слідом за Е. Дюркгаймом [9] у сакральному та профанному плані.

Звернувшись до психосоціального аналізу феномену ритуалізації в добу модерності Е. Еріксон приходить до висновку про суперечливість форм ритуалу. На його думку, в побуті існує цілий континуум ритуальних форм, які відповідають стадіям ритуалізації досвіду: від традиційної ритуальності до модерної її форми. У континуумі ритуалу як культурній ритуалізації, він визначає дві полярності – негативну обрядовість (ritualised) як стандартизовану церемоніальність, що вже втратила зміст та ритуалізацію (ritualization), що є позитивною за своєю суттю. Остання дозволяє особистості на кожній стадії психічного розвитку досягти ідентичності у взаємодії з соціальною структурою, групою [10; 18].

Таким чином, в мережі понять, які описують соціальну стабільну поведінку, стрижнем їх впорядкованості виступає протиставлення феноменів

ритуальної поведінки та ритуально-побутової поведінки особистості, які розрізняються за рівнем стандартизованості та символічності. Проте в умовах соціокультурних трансформацій ці соціальні форми варто проаналізувати з психолого-історичного погляду, з'ясувати характер їх регулярності. Йдеться про побудову соціально-психологічної морфології соціальної стабільної поведінки, яка може стати основою аналізу стабільної поведінки з врахуванням її морфогенезу. На нашу думку, психолого-історичний ракурс соціально-психологічного дослідження регулярних практик передбачає, по-перше, врахування положень про історіогенез ритуалу-вчинку в межах філософсько-психологічної теорії вчинку В. Роменця [13] та напрацювань на теренах соціально-психологічної ритуалістики, зокрема ідей Е.Гофмана [5]; по-друге, перегляд під цим кутом зору репертуару стабільних форм поведінки, створення «нової платформи» їх морфології у річці символічного інтеракціонізму для подальшого вивчення морфогенезу на засадах соціального конструкціонізму.

Виклад основного матеріалу. Оскільки морфологія передбачає аналіз форми з врахуванням її структури, спробуємо визначитися з критерієм цієї побудови. Для цього варто врахувати особливості трактування стабільної соціальної поведінки як складової соціально-психологічної реальності у структурному аспекті. Останню нині часто трактують парціально – як традиційну соціальну реальність, модерну соціальну реальність чи її транзитивний варіант. Також у пригоді нам стане визначення ритуалу та ритуальної поведінки за Н. Дензином. Вчений вказує на двох вимірність ритуалу як соціальної поведінки та властивий йому колективний характер, гово-

ривить про протиставлення буденності і сакральності як чинник породження ритуалу, де ритуал «несе в собі особливий емоційний заряд і часто сакральний смисл, котрий фокусується навколо чітко визначеного набору соціальних об'єктів й дарує учасникам специфічне почуття урочистості і виходу за межі повсякденної реальності» [8, с. 766].

В окреслених у такий спосіб координатах символічної інтеракції ритуалу визначимо морфологію стабільної поведінки як в її ритуальному, так і побутовому вимірах. Форми соціальної стабільної поведінки проаналізуємо з огляду на часово-просторову організацію взаємодії у соціальних ситуаціях та їх ієрархію [14]. Це ситуації повсякденного чи неповсякденного життя, побуту, в яких реалізується колективна або індивідуальна поведінка. Тим самим розглянемо стабільну соціальну поведінку у соціокультурному вимірі, з врахуванням колективного чи індивідуального характеру її організації. Для опису поведінки в цих ситуаціях застосуємо такі дихотомії «сакральне – профанне», «колективне – індивідуальне», «символічне – схематичне», котрі загалом не суперечать аналізу стабільної соціальної поведінки в статисті, в мережі соціальних символічних інтеракцій.

Слід зазначити, що сакральне не завжди співпадає з релігійним, оскільки перше значно ширше за своїм змістом та характером функціонування. Тому засадничим положенням у нашому розгляді, як вже зазначалося, є виокремлення Е. Дюркгеймом двох груп феноменів колективного життя – мирських та сакральних, їх періодичної зміни [9]. Таке трактування дозволяє розглядати релігію як соціальний інститут, що включає вірування та практики, котрі засновані на колективних

уявленнях про сакральне, а також врахувати ті практики, що засновані на колективних уявленнях про мирське, тобто є побутовими практиками, повсякденними звичками групи людей, членів однієї соціальної спільноти.

Урочисті церемонії та священні ритуали є обрядовими діями, що реалізуються в колективних формах поведінки. Церемонія, обряд, ритуал та звичай по-різному впорядковують життєдіяльність членів спільноти в буденному та небуденному житті. Якщо церемонія вказує на структурну впорядкованість в локальному, окресленому часо-просторі (хронотопі) якоїсь системи дій (велика чи мала церемонія), то обряд охоплює самі прийоми та засоби такого впорядкування в цьому просторі. Обряд за своїм характером є церемонією, що охоплює весь її зміст, спосіб вираження в певному часо-просторі, він передбачає вербальні та невербальні маркери у процесі комунікації. Обряд як соціальна стабільна поведінка є найбільш близьким до феномену свята, У сакральному просторі обряд набуває якості сакрального дійства, релігійного обряду, літургії. Тоді як звичаю притаманний здебільшого темпоральний вектор, оскільки він виходить за межі локального окресленого хронотопу місця події, інтегрує як святкові обряди, так типові манери (нрави) в умовах повсякденного життя, взаємодії поколінь річно, циклічно.

Звичай регламентує дотримання всього корпусу церемоній (звичаїв) в реальному житті конкретної громади, члени якої виконують різні ролі у постійному процесі культурної трансмісії. У модусі колективного існування звичай – це спільний для всіх звичай (нрави), тобто усна традиція. Якщо ж порівнювати звичай з манерою поведінки, нравом чи нором поведінки окремого члена громади, то в першо-

<p>НЕБУДЕННА ПОВЕДІНКА фіксована церемонія IV</p>	<p>ЗВИЧКА, МАНЕРА побутова церемонія III</p>
<p>РИТУАЛ сакральна церемонія I</p>	<p>ОБРЯД урочиста церемонія II</p>

Рис. 1.1. Види церемоніального впорядкування соціальної поведінки особистості

му випадку типова поведінка членів спільноти у побуті (усна традиція, звичай) протиставляється більш індивідуалізованій у форматі типових манер, нравів з орієнтацією на етноетикет, та мало нагадує геть індивідуалізований, повторюваний спосіб поведінки окремої людини – її звички.

Орієнтовну морфологічну схему стабільної поведінки побудуємо у два етапи. На першому етапі визначимо її соціетальний масштаб на рівні локальної соціальної спільноти, де повсякденна організація життя на мікрорівні соціальної взаємодії є достатньо стабільною. На другому етапі збільшимо уявний масштаб до розмірів існування спільноти в умовах великого міста. Відштовхуючись від наведених ознак ритуалу та інших, дотичних до нього форм, в основу морфології стабільної поведінки особистості в умовах повсякденного життя та побуту покладемо два парні параметри. По-перше, колективний та індивідуальний спосіб здійснення церемонії. Йдеться про індивідуальний чи колективний

формат події, колективний або індивідуальний характер активності дієвця. По-друге, особливості суб'єктивного досвіду маркованості події в якості небуденної, сакральної (трансцендентної) чи буденної. Причому кожна пара параметрів є ортогональною стосовно іншої і уявляє собою типові форми впорядкування стабільної поведінки. Представимо першу пару параметрів (небуденність – буденність події) по вертикалі, тоді як другу пару (колективний-індивідуальний формат реалізації) – по горизонталі (Рис. 1.1.). Поєднання цих ознак дозволяє описати чотири форми стабільної поведінки в межах насамперед традиційної соціальної реальності, спільною ознакою яких є їх впорядкованість у певній соціальній ситуації (церемоніал), а інтегральною характеристикою виступає традиція (усна та писана), зокрема в її повсякденному побутуванні (звичай).

Рухаючись проти годинникової стрілки у першому квадраті схеми бачимо поєднання небуденності події з колективним форматом її реалізації,

що представлено сакральним дійством з найвищим рівнем переживання трансцендентності цієї події. Цю форму позначимо як ритуал (сакральна церемонія). У другому квадраті представимо поєднання урочистої буденності з колективним дійством. Йдеться про своєрідну не повсякденну повсякденність – свято, урочисту церемонію (обряд), що є типовою стереотипною поведінкою особистості як члена спільноти. У третьому квадраті має місце поведінка особистості у буденній соціальній ситуації, в результаті чого отримуємо більш індивідуалізовані стосовно традиції побутові церемонії – буденні звички, манери поведінки, тобто соціальну поведінку, що є типовою для окремої особистості. Нарешті, четвертий квадрат представляє небуденні індивідуальні соціальні дії, які переживаються особистістю як трансцендентні. Вони можуть бути представлені окремими релігійними ритуальними діями (молитва), бути приурочені до окультного чи містичного досвіду, нарешті бути свідченням переживання фантастично-навіязливих образів.

Таким чином, ми виокремили такі варіанти церемоніального впорядкування соціальної поведінки: сакральні церемонії (релігійні), урочисті церемонії (обряд), буденні церемонії (звички, нориви, манери), фіксовані церемонії (ригідна поведінка). До спектру ритуально-побутової, звичасвої поведінки з наведеного переліку церемоніального впорядкування форм потрапляють урочисті обряди, свята, манери та звички поведінки окремої особистості. Варто зауважити, що в оцінці останніх переважає моральна сторона – мовиться про «людей з поганими та гарними манерами», натомість урочистим церемоніям та святам приписують швидше естетичні якості.

З метою більш повного опису морфології стабільної поведінки як феноменів повсякденного життя ускладнимо нашу класифікацію шляхом врахування символічної насиченості соціальної поведінки. Йдеться, з одного боку, про багатозначну символізацію, зрештою символічну насиченість її форм, з другого боку, про десимволізацію, що зумовлює їх тяжіння до однозначності та схематизму. Символізм у цьому ракурсі ми розглядаємо процесуально, як процес символізації, а його втілення у сакральному ритуалі визнаємо за найбільш значущу символічну форму. Керуючись соціально-психологічним трактуванням символізму за П. Сорокіним розрізняємо елементарну та складну конфігурацію видів соціального символізму (звукового, предметного, рухового) [15]. Символізацію трактуємо як процес символічної втіленої активності, що є нерозривно пов'язаний з тілесною організацією людини, мімікою, жестом, вигуком, рухом. Йдеться про символічну активність особистості, про рівень її залученості до символічної реальності по лінії символічне – раціонально-схематичне, де ці форми відіграють роль своєрідного «натяку» про щось невиражене, потойбічне, таємниче засобами людської тілесності (А. Лосев) [12].

Символічна насиченість форм соціальної стабільної поведінки змінюється з огляду на її колективне, втілене походження в контексті соціальної ситуації певного масштабу. Вона відчутно спадає за умов секуляризації як складової десакралізації, що властиве для модерної соціальної реальності. Ознаки секулярності, які розкривають трансформації символізму сакральних церемоній в добу секулярності, емансипації від релігії розглядаємо вслід за Ч. Тейлором [16]. Зміни символічного

наповнення водночас сигналізують про зміни масштабів соціальності, оскільки продукують більш масові, секуляризовані, цілераціональні форми стабільної поведінки (приміром мода).

Введення критерію символічності-схематичності церемоніального впорядкування показує, що кожна з чотирьох типів церемоній охоплює низку варіантів стабільної поведінки, що можуть значно розрізнятися за рівнем її символічної насиченості. Ритуал (I), на нашу думку, є первинною, максимально «згущеною», у разі його поєднанням з міфом, символічною формою стабільної, стандартної поведінки, що реалізується як у форматі містерій, так і формі релігійної поведінки вірян як учасників літургій. У режимі урочистих церемоній за критерієм символічної насиченості варто розрізнити свято та моду (II), а у межах побутових церемоній – стилі та стратегії поведінки окремої особистості (III). В умовах урбанізації мода є найбільш масовим перформансом, періодично стандартизованою формою поведінки, що значно поступається за рівнем символічності позабуденній стихії свята. В цьому контексті модну поведінку особистості можна трактувати як локальну урочисту самопрезентацію засобами вербальної та, найперше, корпусної невербальної комунікації. Мода протистоїть не менш індивідуалізованій, проте, загалом раціональній стратегії поведінки, яка може плануватися засобами різних тактик (К. Абульханова)[1]. Водночас у межах фіксованих церемоній небуденність містичного досвіду та магічних дій [18] може себе вичерпувати свою символічність у нав'язливість станах, діях (гіпер-ритуалізація), румінаціях, схематизмі поведінки тощо, що виходить далеко за межі соціально-психологічного аналізу (IV).

Відтак на основі аналізу видів церемоніального впорядкування соціальної стабільної поведінки представимо її морфологію, яка включає низку її форм з врахуванням символічної насиченості, а саме – сакральна містерія, сакральна літургія, святкове дійство, мода, етикетна естетизована поведінка (стиль), етикетна поведінка (стратегія – манера), магія як індивідуальні дії окультного характеру, ригідна поведінка як фіксована схематична дія. Інтегральною характеристикою символічно наповнених церемоніальних взаємодій є гра як перформанс, виразна втілена дія.

Висновки. Пропонована трьохвиірнірна класифікація дозволяє окреслити морфологію ритуально-побутової поведінки, до якої ми відносимо низку феноменів (свято, мода, стиль та стратегія поведінки особистості). Всі вони побутують у добу глобалізації, проте засвідчують свій генетичний зв'язок з традиційним способом життя. Семантика наведених концептів свідчить, що межа між сакральною та буденними формами стандартизованої стабільної поведінки може маркуватися чітко та контрастно або дифузно. У цьому випадку, припускаємо, виникають своєрідні «перехідні дифузні зони», де морфологічні ознаки стабільної поведінки змінюються. Так, свято за умов секуляризації дедалі більше набуває ознак небуденності, поєднуючи урочистість з яскравим символізмом, наближаючись тим самим до сакральних церемоній в житті мешканця великого міста, заповнюючи їх лакуну. Оскільки максимальну сакральну та символічну насиченість колективного дійства ми приписуємо такій стабільній формі поведінки як міфоритуал, виникає необхідність спеціального психолого-історичного, герменевтичного аналізу трансформацій цієї регулярної фор-

ми. Ми схилиємося до процесуального осмислення феноменів ритуальної поведінки та ритуально-побутової поведінки особистості, тим самим запропо-

новану морфологію стабільних форм поведінки розглядаємо як похідну від їх морфогенезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абульханова К.А. История и перспектива психологии индивидуальности / Ксения Александровна Абульханова // Психология индивидуальности: Новые модели и концепции; под. ред. Старовойтенко Е.Б., Шадрикова В. Д. – М.: НОУ ВПО МПСИ, 2009. – С. 14 – 63.
2. Байбурин А.К. Об этнографическом изучении этикета / Альберт Каишуллолович Байбурин // Этикет у народов передней Азии. – М.: Главная ред. восточной лит-ры изд. «Наука», 1988. – С. 12 -37.
3. Бауман З. Текучая современность / Зигмунд Бауман; [пер. с англ. под ред. Ю.В. Асочакова]. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
4. Гідденс Е. Соціологія / Ентоні Гідденс; [пер. з англ. В. Шовкун, О. Олійник; наук. ред. О. Іващенко]. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
5. Гофман Э. Ритуал взаимодействия. Очерки поведения лицом к лицу / Эрвин Гофман; [пер. с англ., под ред. Н.Н. Богомоловой, Д.А. Леонтьева]. – М.: Смысл, 2009. – 319 с.
6. Гусельцева М. Культурно-аналитический поход к социализации личности в транзитивном обществе / Марина .Сергеевна. Гусельцева. – Психология особистості. – 2013. – № 1 (4). – С. 20 – 38.
7. Данилюк І. Етнічна психологія як галузь наукового знання : історико-теоретичний вимір: монографія [Текст] / Ігор Васильович Данилюк. – К.: «САММІТ-КНИГА», 2010. – 432 с.
8. Дензин Н.К. Ритуальное поведение / Н. К. Дензин // Психологическая энциклопедия; под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб.: Питер, 2006. – С. 766 – 767.
9. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Еміль Дюркгайм; [пер. з фр. Г. Філіпчук та Зої Борисюк]. – К.: Юніверс, 2002. – 424 с.
10. Эриксон Э.Г. Детство и общество/ Эрик Г. Эриксон; [пер. с англ.]. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд “Университетская книга”, 1996. – 592 с.
11. Куєвда В.Т. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: монографія [Текст] / Куєвда Володимир Терентійович. – Донецьк: Укр. культ. центр, Донець. від. НТШ, 2001. – 264 с.
12. Лосев А.Ф. Проблема вариативного функционирования поэтического языка / Алексей Федорович Лосев // Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 408 – 452 .
13. Роменець В. А. Історія психології Стародавнього світу та Середніх віків / Володимир Андрійович Роменець. – Київ: Головне вид-во вид-го об'єд. «Вища школа», 1983. – 415 с.
14. Слюсаревський М.М. Соціальна ситуація в Україні: спроби оцінювання з погляду формування та прояву суб'єктного потенціалу особистості / Микола Миколайович Слюсаревський // Наук. студії з соц.. та політ.

- психології; Зб. ст. / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К., 2007. – Вип. 16 (19). – С. 109 – 127.
15. Сорокин П. А. Символы в общественной жизни / Питурич Александрович Сорокин. – Рига, «Наука и жизнь», 1913. – 48 с. (Миниат. биб-ка «Наука и жизнь», № 32). – [www. books, e-heritage.ru / book / 10073032](http://www.books.e-heritage.ru/book/10073032) – дата звернення 23.11.2014.
 16. Тейлор Ч. Секулярна доба. Кн. перша / Чарльз Тейлор; пер. з англ. О. Панич; наук. ред. Костянтин Сігов, Олексій Панич – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – 664 с.
 17. Титаренко Т.М. Нариси до соціально-психологічної теорії особистісного життєконструювання / Тетяна Михайлівна Титаренко // Зб. наук. статей Київський міжнар. ун-ту і Ін-ту соц. та політ. психології НАПН України. – Серія: «Психологічні науки: проблеми, здобутки». Випуск 5. – К.: КиМу, 2014. – С. 172 – 186.
 18. Шинкаренко В.Д. Смысловая структура социокультурного пространства: Игра, ритуал, магия: монография [Текст] / Владимир Дмитриевич Шинкаренко. –М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 232 с.
 19. Erikson E.H. Ontogeny of Ritualization in man / Erik H. Erikson // *Philosophical Transactions of the Royal Society of London; Series B. Biological Sciences.* – Vol. 251. – No 772. A Discussion on Ritualization of Behaviour in Animals and Man (Dec. 29. 1966). – pp. 337 – 341.
 20. Schechner R. *Performance Studies: An Introduction* / Richard Schechner; ed. Sara Bradu. – London, Routledge, 2013. – 376 p.
 21. Seligman A. *Rethinking Pluralism: Ritual, Experience and Ambiguity* / By Adam B. Seligman, Robert P. Weller. – Oxford, Oxford University Press, 2012. – 256 p.
 22. Turner V. W. *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play* / Victor W. Turner – New York, PAJ Publications, 1982. – 127 p.